୧

ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ ଓ ପରିସର

ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରୁ ଆରମ୍ଭ । ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥକୁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଅଛି । ପାରମ୍ପରିକ ଭାବେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିସମାପ୍ତି ହୁଏ । ତେଣୁ ଏହା ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ସରକାରର ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ । ଆଧୁନିକ ମତ ଅନୁସାରେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷମତା ଓ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଏହାର ପରିସରକୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛି । ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ରାଷ୍ଟ୍ର, ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ସରକାର, କ୍ଷମତା, ଲୋକ ଓ ଲୋକମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବହାର ଓ ରାଜନୀତିକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ଘଟଣାବଳୀର ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଏ । ଏହି ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ ତୁମେ ନ୍ୟାୟ ଓ ନାଗରିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ସମ୍ପର୍କରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବ ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଏହି ବିଷୟ ପାଠ ପରେ ତୁମେ -

- କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ କରି ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବ ।
- ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ରାଜନୀତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ପାରିବ ।
- ରାଷ୍ଟ୍ରର ଭୂମିକା, ସରକାରର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଏହାର ନାଗରିକ ସହିତ ସମ୍ପର୍କକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବ ।
- ନାଗରିକ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ର ପାଇଁ ନ୍ୟାୟର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ବିଷୟରେ ଜାଣି ପାରିବ ।

୧.୧ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ

ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଯାହାକି ରାଷ୍ଟ୍ରର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସରକାରଙ୍କର ମୌଳିକ ନୀତିଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନା କରେ (Political Science is that part of Social Science which deals with the foundations of the State and the principles of the government.) ଜେ.ଡବ୍ଲୁ. ଗାରନର (J.W. Garner) ଙ୍କ ମତରେ "ରାଜନୀତି ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିସମାପ୍ତି ହୁଏ ।" (Politics begins and ends with the State.) ଆର.ଜି ଗେଟେଲଙ୍କ ମତରେ "ରାଜନୀତି ରାଷ୍ଟ୍ରର ଅତୀତ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ ।" (Politics is the study of the State in the present, past and future.) ଏଚ.ଜେ. ଲାସ୍କିଙ୍କ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଅନୁସାରେ "ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି ମଣିଷ ଜୀବନର ସଂଗଠିତ ରାଷ୍ଟ୍ର ସମ୍ପର୍କ" । (The study of politics

Notes

concerned itself with the life of men in relation to organised State.) ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ଯାହାକି ସମାଜରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରେ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଓ କ୍ଷମତା ଗ୍ରହଣ କରିବାର ସମସ୍ତ ସଂଗଠନ, ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ରାଷ୍ଟ୍ରଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଇନ କାନୁନ୍ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିରୀକୃତ ହୋଇଥାଏ ।

୧.୧.୧ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଅର୍ଥ

ରାଜନୀତି ଶବ୍ଦଟି ଗ୍ରୀକ୍ ଭାଷା ପଲିସ୍ ଶବ୍ଦରୁ ଆସିଅଛି, ଯାହାର ଅର୍ଥ ନଗର ରାଜ୍ୟ । ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଅନେକ ଦାର୍ଶନିକ ରାଜନୀତିକୁ ରାଷ୍ଟ୍ର କିମ୍ବା ସରକାରର ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର କ୍ଷମତା ସହିତ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ଅଛି । ଲାସୱେଲ ଓ କାପ୍ଲାନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ "ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ହେଉଛି କ୍ଷମତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଓ ଗ୍ରହଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅଧ୍ୟୟନ । (Political Science as "the study of shaping and sharing of power.") ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଉଭୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ କ୍ଷମତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ । ଯାହାହେଲେ ମଧ୍ୟ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷମତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ଆଲୋଚନା ସମୟରେ ଆଇନ୍‌ସିଦ୍ଧ କ୍ଷମତା ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ । ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ପ୍ରଣାଳୀବଦ୍ଧ ଅଧ୍ୟୟନ, ଯାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁକରି ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ କ୍ଷମତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ବେଳେ ଏହି ସମସ୍ତ ଦିଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥାଏ । ଆମେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ କ୍ଷମତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଉଭୟ ଅଭିଜ୍ଞତାସିଦ୍ଧ ଘଟଣାବଳୀ ଏବଂ ଆଦର୍ଶମୂଳକ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରେ । ଘଟଣାବଳୀ "କ'ଣ ହୋଇଛି" (What it is) ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବାବେଳେ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଭିତ୍ତିକ ନୀତିବାଦ କ'ଣ ହେବା ଉଚିତ । (What ought to be) ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଯଦି ଜଣେ କୁହେ, ଭାରତରେ ସଂସଦୀୟ ଗଣତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳିତ ତେବେ ସେ ଅଭିଜ୍ଞତାସିଦ୍ଧ ଘଟଣାବଳୀ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାର କରି ଏପରି କହିଛନ୍ତି । ଯଦି ଜଣେ କୁହେ, ଭାରତ ରାଷ୍ଟ୍ରପତୀୟ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଉଚିତ, ତେବେ ତାହା ଆଦର୍ଶମୂଳକ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ହେବ । ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଘଟଣାବଳୀ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପସନ୍ଦ କରେନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଅଗ୍ରଗତି ବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଚାହେଁ । ଅଭିଜ୍ଞତାସିଦ୍ଧ ଆଲୋଚନା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ ତାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଭିତ୍ତିକ ଆଲୋଚନା ସର୍ବଦା ଆଦର୍ଶଗତ ଯାହା ସର୍ବଦା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ନୁହେଁ । ପ୍ରଚଳିତ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ତଥ୍ୟ ଏହା ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା- ଏହାର ଅର୍ଥରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ । ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଅଭିଜ୍ଞତାସିଦ୍ଧ ଘଟଣାବଳୀ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରେ ଏବଂ ବିଦ୍ୟମାନ ରାଜନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏବଂ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ଉପରେ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବା ସହିତ କିପରି ଅଗ୍ରଗତି କରୁଛି ଧ୍ୟାନ ଦେଇଥାଏ ।

ବିଷୟ ଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧.୧

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(କ) ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଉଭୟ __________ ଏବଂ__________ ଘଟଣାବଳୀ ଉପରେ ଆଲୋଚ୍ନା କରେ । (ଅଭିଜ୍ଞତାସିଦ୍ଧ, ଆଦର୍ଶମୂଳକ, ପ୍ରଚଳିତ ନିୟମ)

(ଖ) ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ __________ ଏବଂ__________ର ଅଧ୍ୟୟନ ।
(ସମାଜ, ରାଷ୍ଟ୍ର, ଜାତି, କ୍ଷମତା, ଶ୍ରେଣୀ)

(ଗ) ରାଜନୀତି ଶବ୍ଦଟି __________ ରୁ ଆସିଅଛି । (ପଲିସ୍, ପୋଲିସ, ରାଷ୍ଟ୍ର)

(ଘ) __________ କହିଛନ୍ତି ରାଜନୀତି ରାଷ୍ଟ୍ରରୁ ଆରମ୍ଭ ଓ ଶେଷ ହୁଏ ।
(ଗେଟେଲ, ଗାରନର୍, ଲାସୱେଲ)

(ଙ) __________ କହିଛନ୍ତି ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ହେଉଛି କ୍ଷମତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଓ ଗ୍ରହଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅଧ୍ୟୟନ ।
(କାପ୍‌ଲାନ, ଇଷ୍ଟନ, ଗାରନର୍)

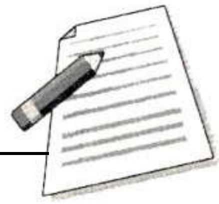

Notes

୧.୧.୨ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର କ୍ରମ ବିକାଶ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗ୍ରୀକ୍ ଦେଶରେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ପଦ୍ଧତିଗତ ଭାବରେ ପ୍ରଥମେ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଗଲା । ଦାର୍ଶନିକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ଲାଟୋ ଓ ଆରିଷ୍ଟୋଟଲ ଏହାକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଆରିଷ୍ଟୋଟଲଙ୍କ ମତରେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଏକ 'ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନ' (Master Science) । ତାଙ୍କ ମତରେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନରେ କେବଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ସରକାର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନ ହୋଇ ପରିବାର, ସମ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବିଷୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ରାଜନୀତି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କ ମତରେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ନୀତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ଥିଲା- ପ୍ରାଚୀନ ରୋମୀୟମାନେ ରାଜନୀତିର ଏକ ବିଧିଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବା ବୈଧ (legal) ତର୍ଜମା କଲେ । ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ରାଜନୀତିକୁ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଶାଖା ରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଇଥିଲା । ରାଜନୈତିକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଚର୍ଚ୍ଚର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଅଧିନରେ ରହିଲା ।

> ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ରାଜନୀତିକୁ ଦଳୀୟ ରାଜନୀତି ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଜଣେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଛାତ୍ର ହିସାବରେ ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ରାଜନୀତି ଏହାଠାରୁ ବହୁତ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ; ଏହା ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ କ୍ଷମତାର ଏକ ପଦ୍ଧତିଗତ (Systematic) ଅଧ୍ୟୟନ ।

ରାଷ୍ଟ୍ରର ପରିଧି ବୃଦ୍ଧି ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହା ଅଧିକ ଜଟିଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଫଳରେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଏହାର ଏକ ବାସ୍ତବ ଓ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପାଇପାରିଲା । ଶିଳ୍ପ ବିପ୍ଳବ ପରେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଭୂମିକାକୁ ସଙ୍କୁଚିତ କରାଯାଇ କେବଳ ନୀତି ଓ ନିୟମର ସୁରକ୍ଷା ଏବଂ ବୈଦେଶିକ ଶକ୍ତି ଆକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ଓ ପୁଞ୍ଜିବାଦର ଆର୍ବିଭାବ ସହିତ ଏହାକୁ ଏକ ବିଚାରଶୀଳ ଭାବରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଗଲା ।

ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବିଶେଷ କରି ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ପରେ ବ୍ୟବହାରିକ ପଦ୍ଧତି (Behavioural Approach) ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନରେ ଏକ ନୂତନ ଅଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ୧୯୫୦ ଓ ୧୯୬୦ ମସିହାରେ ଆମେରିକା ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନରେ ଏକ ବ୍ୟବହାରିକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଦ୍ୱାରା ରାଜନୀତି ସହିତ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ବ୍ୟବହାରବାଦୀମାନେ ଅଭିଜ୍ଞତାସିଦ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ବିଷୟରୁ ଆରୋହମୂଳକ ପଦ୍ଧତି ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ଯେଉଁମାନେ ଆରୋହମୂଳକ ପଦ୍ଧତିକୁ ଅନୁସରଣ କଲେ ସେମାନେ ଅବଲୋକନ ଓ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିସାରିଲାପରେ ଉପସଂହାରକୁ ଆସିପାରଲେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଯେଉଁ ସମୟରେ ବ୍ୟବହାରବାଦୀମାନେ ଦେଖିଲେ ଉତ୍ତର ଆମେରିକାର ଆଫ୍ରିକା-ଆମେରିକା ଅଧିବାସୀ ମାନେ (କଳା) ଗଣତାନ୍ତ୍ରୀକ ଦଳକୁ ଭୋଟ ଦେଲେ, ସେମାନେ ଉପସଂହାରକୁ ଆସିଲେ ଯେ ଆଫ୍ରିକା-ଆମେରିକା ଅଧିବାସୀମାନେ ଗଣତାନ୍ତ୍ରୀକ ବାଦୀମାନଙ୍କୁ ଭୋଟ ଦେବେ ।

ଏହି ବ୍ୟବହାରବାଦ ପଦ୍ଧତି, ଏହାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ରାଜନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ଉପରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଏହା ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀର ବ୍ୟବହାର ଏବଂ ରାଜନୈତିକ

କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କଲା ଯେଉଁମାନେ ଏହି ସବୁ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହା ଅଧ୍ୟୟନରେ ଭାବନାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଘଟଣା, ତଥ୍ୟ ଓ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ । ଏମାନେ ବିଚାର କଲେ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦର୍ଶନ ହୁଏ ତେବେ ଏହା ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଏକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ହୋଇପାରିବ ।

ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତି ନିର୍ବାଚନରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରିବା ଏକ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ହୋଇପାରେ, ଏହା ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀଗତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ହୋଇପାରେ । ଯେଉଁମାନେ ସରକାରଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ସେମାନଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ନେଇପାରନ୍ତି । ଯେପରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଇଚ୍ଛା ପରିପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ଯଥା ଅମାନ୍ୟ କରିବା, ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତା କରିବା ଓ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ।

ରାଜନୀତି ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ଯେଉଁଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ, ଗୋଷ୍ଠୀମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବିବଦମାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣ କରିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି । ରାଜନୀତି ଏପରି ଏକ ଧାରା ଯେଉଁଠାରେ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ପ୍ରାଧିକାରକ ଆବଣ୍ଟନକୁ ଖୋଜି ବାହାର କରାଯାଏ ।

ରାଜନୀତି ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ରାଜନୈତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଉପରେ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା କ୍ଷମତାର ବ୍ୟବହାର ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ । ମାର୍କ୍ସବାଦ ଯାହା ୧୯୦୦ ମସିହାରେ ଜର୍ମାନ ଦାର୍ଶନିକ କାର୍ଲମାର୍କ୍ସଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଆସିଅଛି । ତାଙ୍କ ମତରେ ରାଜନୀତି ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଅପରିତୋଷଣୀୟ ସଂଘର୍ଷର ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ, ଦାସତ୍ୱର ମୁକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନ ଦ୍ୱାରା ବେସରକାରୀ ସଂପତ୍ତି ରୂପକ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ସମାପ୍ତକରି ଏକ ଶ୍ରେଣୀବିହୀନ ସମାଜ ସୃଷ୍ଟି କରିବ । ମାର୍କ୍ସବାଦକୁ ବିରୋଧକରି ଉଦାରବାଦର ମତ ଅନୁସାରେ ରାଜନୀତି ନ୍ୟାୟ ଓ ଆଇନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଉପରେ ବିଚାର କରେ । ଘଟଣାକ୍ରମରେ ମାର୍କ୍ସବାଦ ରାଜନୀତି ଉଦାରବାଦ ରାଜନୀତିର ଏକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଭାବରେ ସାମ୍ନାକୁ ଆସିଲା ।

୧.୨ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ରାଜନୀତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ

ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ରାଜନୀତି ଅଦଳ ବଦଳ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ଯେମିତି ହେଉ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ବୁଝିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । କେତେକ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ମତରେ ରାଜନୀତି ହେଉଛି "ସରକାରର କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ" । କିନ୍ତୁ ଏହା ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ଅଟେ । ଆଜିକାଲି ରାଜନୀତି ଶବ୍ଦ ନାଗରିକ ମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତାର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନର ଅସୁବିଧାଗୁଡ଼ିକୁ ଆଲୋଚନା କରେ । କ୍ଷମତାକୁ ଦଖଲ କରିବା ଓ ଏହାକୁ ସଂରକ୍ଷିତ କରି ରଖିବାର ପଦ୍ଧତି ରାଜନୀତିରେ ବ୍ୟବହାର ହେଉଥିଲା ଓ ଏବେ ମଧ୍ୟ ହେଉଛି ।

ଅନେକ ରାଜନୈତିକ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ମତରେ ରାଷ୍ଟ୍ରତତ୍ତ୍ୱ, ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ, ସରକାରର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଗଠନ, ଆଇନ ତିଆରି କରିବା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା, ନିର୍ବାଚନ , ରାଜନୈତିକ ଦଳ, ନାଗରିକ ମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏବଂ ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ସରକାର ଉନ୍ନତିମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଅଧ୍ୟୟନ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ଅଧ୍ୟୟନରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରେ ।

ରାଜନୀତିର ଅନ୍ୟ ଏକ ଦିଗ ଯାହାକୁ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ରାଜନୀତି ଅନେକ ସମୟରେ ବ୍ୟବହାରିକ ରାଜନୀତିକୁ ସୂଚୀତ କରେ । ବ୍ୟବହାରିକ ରାଜନୀତି, ରାଜନୀତି ଅଧ୍ୟୟନଠାରୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଟେ । ସରକାରର ବାସ୍ତବ ସ୍ୱରୂପ ସରକାରର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା, ପ୍ରଶାସନ, ଆଇନ ଓ ବ୍ୟବସ୍ଥାପନ ବ୍ୟବହାରିକ ରାଜନୀତିର ଅନ୍ତର୍ଭୂକ୍ତ । ଏହା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ରାଜନୀତି ଯଥା : ଶାନ୍ତି, ଯୁଦ୍ଧ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବାଣିଜ୍ୟ,

ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରେ । ଏହି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ରାଜନୀତି ପରିସର ଅଧ୍ୟୟନରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ଅଧ୍ୟୟନ ମାଧ୍ୟମରେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଜ୍ଞାନକୁ ଆହରଣ କରୁଥିବାବେଳେ ବ୍ୟବହାରିକ ରାଜନୀତି ଜାତି, ଆଞ୍ଚଳିକ ଆନୁଗତ୍ୟ ଓ ଧର୍ମୀୟ ଭାବନାର ରାଜନୀତିକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଦକ୍ଷତା ଆହରଣ କରେ । ବ୍ୟବହାରିକ ରାଜନୀତି ପ୍ରତି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ କୁତ୍ସିତ ଖେଳ ଓ ଦୁର୍ନୀତି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭଳି ଭାବନା ରହିଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ଆମେ ଦେଖୁ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜ ସାଧାରଣତଃ ରାଜନୀତିଠାରୁ ଦୂରେଇ ରୁହନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନେ ରାଜନୀତିର ଖେଳକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା କରିବାରେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ।

ବ୍ୟବହାରିକ ରାଜନୀତିର ଅନେକ ଗୁଡିଏ ଗଠନ ମୂଳକ ଦିଗ ରହିଛି । ଆଜିର ଏହି ଜନମଙ୍ଗଳ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଅନେକ ଗୁଡିଏ ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯଥା : ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାର ବିଲୋପ, ଜମିବାଡ଼ି ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ସଂସ୍କାର, ଗୋତି ଶ୍ରମିକ ପ୍ରଥାର ଉଚ୍ଛେଦ, ଅବୈଧ କାରବାର ଲିପ୍ତଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ବାରଣ କରିବା, ସର୍ବନିମ୍ନ ମଜୁରୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା, ନିଯୁକ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଓ ପଛୁଆବର୍ଗ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ କରିବା ପ୍ରଭୃତି ବ୍ୟବହାରିକ ରାଜନୀତିର ଅନେକ ଗୁଡିଏ ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଉଦାହରଣ ଅଟେ ।

ରାଜନୀତି ସମାଜ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କରେ ଘଟୁଥିବା ପ୍ରକୃତ ଘଟଣାବଳୀକୁ ସୂଚୀତ କରୁଥିବାବେଳେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଏହିସବୁ ବିଷୟ ଉପରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଧାରଣା ଉପସ୍ଥାପନା କରେ ।

ବିଷୟ ଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୧.୨

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

କ) __________ କହିଥିଲେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନ । (ପ୍ଲାଟୋ, ଆରିଷ୍ଟୋଟଲ, ଲାସ୍କି)

ଖ) ବ୍ୟବହାରବାଦ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର __________ ଭାଗ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରେ । (ବିଜ୍ଞାନ, ଦର୍ଶନ, ରାଜନୀତି)

ଗ) __________ ମତବାଦ ଅନୁସାରେ ରାଜନୀତି ହେଉଛି ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀ ଯଥା : ଧନୀକ ଓ ନିର୍ଦ୍ଧନ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସଂଘର୍ଷ । (ଗ୍ରୀକ୍, ରୋମାନ, ମାର୍କସିଷ୍ଟ)

ଘ) ବ୍ୟବହାରିକ ରାଜନୀତିର ଦକ୍ଷତା __________ ମାଧ୍ୟମରେ ଆହରଣ କରାଯାଏ । (ସଚ୍ଚୋଟତା, ନୈତିକତା, ଧୂର୍ତ୍ତତା)

୧.୩ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର

ଏଠାରେ ଆମେ ରାଜନୀତିରେ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ବିଷୟରେ ଜାଣିବା; ରାଷ୍ଟ୍ରର ଭୂମିକା, ସରକାରର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଏହାର ନାଗରିକ ସହିତ ସମ୍ପର୍କର ଧାରଣାକୁ ନେଇ ।

୧.୩.୧ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଭୂମିକା

ଇଟାଲୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ମାକିଆଭେଲି (୧୪୬୯-୧୫୨୭) ରାଷ୍ଟ୍ର ଶବ୍ଦଟିକୁ ପ୍ରଥମେ ଆଧୁନିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ରାଷ୍ଟ୍ରର ଅଧ୍ୟୟନ ସେହିଦିନଠାରୁ ରାଜନୈତିକ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ହୋଇ ରହିଯାଇଛି ।

ରାଷ୍ଟ୍ର ଚାରିଗୋଟି ଉପାଦାନକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା : (କ) ଜନସଂଖ୍ୟା, (ଖ) ଭୂଖଣ୍ଡ, ଯେଉଁଠାରେ ସେମାନେ ବାସ କରନ୍ତି, (ଗ) ସରକାର, ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନକୁ ଶାସନ ଓ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି, (ଘ) ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ, ଯାହା ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା ଓ ନିଜ ବ୍ୟାପାର ପରିଚାଳନା କରିବା ଉପରେ ଅସୀମିତ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ସୂଚିତ କରିବା । ଆମେ ଚାରିଗୋଟି ଉପାଦାନ ବିଷୟରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପାଠ କରିବା ।

ରାଷ୍ଟ୍ରର ଭୂମିକା ଓ ପ୍ରକୃତି ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଉପସ୍ଥାପନା କରାଯାଇଛି । ଆଧୁନିକ ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଉଦାରବାଦ ମତବାଦ ଯାହାକୁ ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ, ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଇଉରୋପର ବାଣିଜ୍ୟ ବିପ୍ଳବରେ କ୍ରମ ବିକାଶ କରି ୧୮୦୦ ଶତାବ୍ଦୀର ଶିଳ୍ପ ବିପ୍ଳବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲା । ସେହି ବିପ୍ଳବ ସବୁ ଏକ ନୂତନ ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଦୃଷ୍ଟିନିବେଶ କଲା, ଯାହାକୁ ପୁଞ୍ଜିବାଦ କୁହାଗଲା ।

> **ବଜାର ଏକ ସ୍ଥାନ, ଯେଉଁଠାରେ ଜିନିଷପତ୍ର କ୍ରୟ ଓ ବିକ୍ରୟ ହୁଏ । ଏହା ଚାହିଦା ଓ ଯୋଗାଣ ଉପରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଅଧିକାଂଶ ଲୋକମତରେ ଏହା ଏକ ନିଜସ୍ୱ ପରିଚାଳିତ ଓ ନିଜସ୍ୱ ସଂଶୋଧିତ ସ୍ଥାନ ଯେଉଁଠାରେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ହସ୍ତକ୍ଷେପ ନ ଥାଏ । ପ୍ରତିଯୋଗିତା ହେଉଛି ବଜାରର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ପୁଞ୍ଜିବାଦ ଓ ବଜାର ଗୋଟିଏ ମୁଦ୍ରାର ଦୁଇଟି ପାର୍ଶ୍ୱ ପରି ।**

ସାମାଜିକ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି, ବ୍ୟବସାୟୀ ଓ ଶିଳ୍ପପତି ମାନେ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଅଧିକ ଲାଭବାନ ହୋଇଥିଲେ । ଲୋକମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରକୃତ ଆଧାର ବା ଉପାଦାନ । ଏହା ଉପରେ ଉଦାରବାଦୀମାନେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ଉଦାରବାଦ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଏକ ଦରକାରୀ ମନ୍ଦ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାବେ ବିଚାର କରୁଥିଲେ । ଏହା ଏକ ମନ୍ଦ ଅନୁଷ୍ଠାନ କିନ୍ତୁ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଓ ବର୍ହିଶତ୍ରୁ ନିକଟରୁ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ସୁରକ୍ଷା କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ଦରକାରୀ ଥିଲା । ଏହି ମତ ଅନୁସାରେ ସେହି ରାଷ୍ଟ୍ର ହେଉଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଯିଏ ସର୍ବନିମ୍ନ ଶାସନ କରେ (That State is the best which governs the least) । ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଗୋଟିଏ ପୋଲିସ୍ ରାଷ୍ଟ୍ର ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସୀମିତ ହେବା ଉଚିତ । ଯେପରି ୧୭୦୦ ଶତାବ୍ଦୀର ଇଂଲଣ୍ଡର ଉଦାରବାଦୀ ଦାର୍ଶନିକ ଜନ ଲକ୍ଙ୍କ ମତରେ, ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରାକୃତିକ ଅଧିକାର ଯଥା : ଜୀବନ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଓ ସମ୍ପତ୍ତି ସୁରକ୍ଷିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

> **ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ରାଷ୍ଟ୍ର ଉପରେ ଦାବି କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରାକୃତିକ ଅଧିକାର ହେଉଛି ଏପରି ଅଧିକାର ଯାହା ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜନ୍ମସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଭଗବାନ ପ୍ରଦତ୍ତ ଅଧିକାର କୁହାଯାଏ । ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ଉପଭୋଗ କରୁଛି ରାଷ୍ଟ୍ର ଉତ୍ପତ୍ତି ପୂର୍ବରୁ । ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ଏହିକି ଯେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ କୌଣସି ଭୂମିକା ନାହିଁ । ରାଷ୍ଟ୍ର ଏହି ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରିପାରିବ ନାହିଁ ।**

ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାବେ ମାର୍କସିଷ୍ଟମାନେ ବିଚାର କରି ନାହାନ୍ତି, ଯାହାକୁ ଆମେ ଚତୁର୍ଥ ବିଷୟରେ ବିଷଦ ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିବା । ଏହା ଦାବି କରାଯାଏ ଯେ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ରାଷ୍ଟ୍ର ଧନିକ ଶ୍ରେଣୀ ହାତରେ ଏକ ଖେଳନା ହୋଇ ରହିଆସିଅଛି, ଯାହାଫଳରେ ସେମାନେ ନିର୍ଦ୍ଧନ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଶୋଷଣ ଓ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରି ଆସୁଥିଲେ । ଭବିଷ୍ୟତରେ ଶ୍ରେଣୀ ବିହୀନ ସମାଜ ଯଥା- କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ସମାଜ ଯେଉଁଥିରେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ବିଲୟ ଘଟିବ । ଗାନ୍ଧିବାଦ ମତ ଅନୁସାରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଲୋକମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଦ୍ୱାରା ନିଜର ଆସ୍ଥା ବଜାୟ ରଖି ପାରିବ । ଏହା ଦୁର୍ବଳ ଶ୍ରେଣୀ ଓ

Notes

ଗରିବମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ସେମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି କରିବା, ସେମାନେ ନିଜର ଜୀବନ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରତି ଯତ୍ନବାନ ହେବା ଉଚିତ ।

ଜନମଙ୍ଗଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ଯାହା ଉଣେଇଶ ତିରିଶ (୧୯୩୦) ମସିହାରେ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିଲା । ଏହା ନାଗରିକମାନଙ୍କ ମୁଖ୍ୟତଃ ଗରିବ, ଅଭାବଗ୍ରସ୍ତ, ବେକାରୀ ଓ ବୃଦ୍ଧଙ୍କର ଉନ୍ନତି କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ବୁଝାଯାଏ ଯେ ଜନମଙ୍ଗଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ସର୍ବ ସାଧାରଣଙ୍କର ଉନ୍ନତି କରିବାକୁ ତିଷ୍ଠି ରହିଛି ।

ରାଷ୍ଟ୍ର ଲୋକମାନଙ୍କର ଆସ୍ଥା ଭାଜନ ହେବାକୁ ହେଲେ ଏହା ଲୋକମାନଙ୍କର କ୍ଷମତାକୁ ସେମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ବିନିଯୋଗ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅସହାୟ ପ୍ରଜା ଭାବରେ ବିବେଚନା ନକରି ଶାସନର ସହଯୋଗୀ ଶାସକ ହିସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

କ୍ଷମତା ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦକ୍ଷତା ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦକ୍ଷତାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ମନୋଭାବକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ତୁମ ଉପରେ ମୋର କ୍ଷମତା ରହିଥାଏ, ଯଦି ତୁମ କରିବା କାମ ମୁଁ କରାଇଦିଏ; ଯାହା ଅନ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କ୍ଷମତା ସର୍ବଦା ଖୋଲାଖୋଲି ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହା ଅଦୃଶ୍ୟ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଏ, ଯେପରି କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ । ଯାହାହେଲେ ମଧ୍ୟ କ୍ଷମତାକୁ ଭଲଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଇ ପାରିବ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ତୁମକୁ ବୁଝାଇ ପାରିବି ତୁମ ପାଇଁ କ'ଣ ଭଲ ଓ କ'ଣ ଖରାପ । ସେହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋର କ୍ଷମତା ତୁମ ଉପରେ ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିବ । ଏହି ଆଧିପତ୍ୟ ସର୍ବଦା ବିରୋଧ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ସରକାରର କ୍ଷମତା ଦ୍ୱାରା, ଆମେ ସରକାରର ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ କଥା ବିଚାର କରିବା । ଆମେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ କଥା ବିଚାର କରିବା, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଅନେକ ବିଭାଗ ରହିଛି, ଯାହା ଉପରେ ସେମାନେ କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ଅମଲାତନ୍ତ୍ର ଓ ଅନେକ ସରକାରୀ ବିଭାଗ ରହିଛି, ଯେଉଁମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ଆମ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ରହିଛି । ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରଶାସନଗତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଦ୍ୱାରା ଏହା ଆମର ଜୀବନକୁ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛନ୍ତି ।

ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ କଥା ବିଚାରଯୋଗ୍ୟ, କ୍ଷମତା କେବଳ କ୍ଷମତାସମ୍ପନ୍ନ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଯଥା : ସରକାର, ପ୍ରଶାସନ ଓ ନିର୍ବାଚନ ମଧ୍ୟରେ ରହେନାହିଁ, ଏହା ଛୋଟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଯଥା ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ରହିଥାଏ । ନାରୀ ଅଧିକାରୀବାଦୀମାନଙ୍କ ମତରେ ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ପୁରୁଷମାନେ ନାରୀମାନଙ୍କ ଉପରେ କ୍ଷମତା ବିସ୍ତାର କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି କାରଣରୁ ଯାହା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତାହା ମଧ୍ୟ ରାଜନୈତିକ ବୋଲି କୁହାଯାଉଛି ।

ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଧାରଣା ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସେ ଯେ ବୈଧ ଓ ଅବୈଧ କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । କେତେକ କ୍ଷମତା ରହିଛି ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ସଠିକ୍, ଅନ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ ନ ଥାଇପାରେ । ଗୋଟିଏ ଡକାୟତର କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ ମୋ ଉପରେ ବାସ୍ତବ ଯଦି ମୁଁ ତା'ର ଇଚ୍ଛାକୁ ପୂରଣ କରିପାରେନାହିଁ । ମୁଁ ମୋର ଜୀବନ ବା ହାତ ହରାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏହା ଏକ ସଠିକ୍ କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ ନୁହେଁ ଯାହା ଆମେ ବୁଝୁ । ଅପରପକ୍ଷରେ ସରକାରର ପ୍ରତିନିଧି, ପୋଲିସ୍ କିମ୍ବା ବିଚାରପତିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଥିବା କ୍ଷମତା ସଠିକ୍ କ୍ଷମତା ଅଟେ । ଡକାୟତର କ୍ଷମତା ଅବୈଧ ହେବାବେଳେ ସରକାର କ୍ଷମତା ବୈଧ ଅଟେ । ମୋ ଉପରେ ସାମ୍ବିଧାନିକ ଅଧିକାରକୁ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରଭୁତ୍ୱ କ୍ଷମତା ଓ ବୈଧତାର ଦୁଇଟି ବିଚାରଧାରାକୁ ଧାରଣ କରେ । ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ହେଉଛି ସେହି କ୍ଷମତା ଯାହା ବୈଧ ଅଟେ । ଏହା କ୍ଷମତା ଏବଂ ବୈଧତାଯୁକ୍ତ ।

୧.୩.୨ ନାଗରିକ ଓ ସରକାର

ସରକାର ହେଉଛି ରାଷ୍ଟ୍ରର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଯନ୍ତ୍ର ଯାହାଦ୍ୱାରା ନାଗରିକ ତା'ର ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ ବୁଝିପାରେ । ଏହାର ତିନୋଟି ବିଭାଗ ଯଥା : ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ, କାର୍ଯ୍ୟପାଳିକା ଓ ନ୍ୟାୟାଳୟ, ଆଇନ ତିଆରି କରିବା ଓ ଏହାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା, ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିବା ଓ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦ ସମାଧାନ କରିବା ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଏହା ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ସ୍ଥାପନ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରେ ।

ଆଧୁନିକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସରକାର ସାମୁହିକ ଭାବରେ ସମାଜର ଓ ନାଗରିକମାନଙ୍କର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଉନ୍ନତିମୂଳକ ଓ ଜନକଲ୍ୟାଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବେ ଗୋଟିଏ ବିକାଶଶୀଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ଯଥା ଆମରି ରାଷ୍ଟ୍ର ପରି । ନାଗରିକ ଓ ସରକାର ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ପାରସ୍ପରିକ ଅଟେ । ନାଗରିକମାନେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ସଦସ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ରାଷ୍ଟ୍ର ନାଗରିକମାନଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅଧିକାରକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ ଏବଂ ତା'ର ପରିବର୍ତ୍ତେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆଶା କରେ ।

ନାଗରିକମାନଙ୍କର ଅଧିକାରକୁ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ଯଥା ସାମାଜିକ ଅଧିକାର, ରାଜନୈତିକ ଅଧିକାର ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ଅଧିକାର, ଯାହା ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱାଧୀନତା ବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ । ସାମାଜିକ ଅଧିକାର ମଧ୍ୟରେ ଜୀବନ ଧାରଣ ଅଧିକାର ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା, ବାକ୍ ସ୍ୱାଧୀନତା, ସମ୍ପତିଗତ ଅଧିକାର, ଚୁକ୍ତି କରିବାର ଅଧିକାର, ଆଇନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମସ୍ତେ ସମାନ ଅଧିକାର ଓ ଆଇନ ଦ୍ୱାରା ସମ ପରିମାଣରେ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ଏଥିରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ରାଜନୈତିକ ଅଧିକାର ମଧ୍ୟରେ ଭୋଟଦାନର ଅଧିକାର ଓ ନିର୍ବାଚନରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତା କରିବା ଅଧିକାର, ଅର୍ଥନୈତିକ ଅଧିକାର ମଧ୍ୟରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅର୍ଥନୈତିକ ଉନ୍ନତିମୂଳକ ଅଧିକାର ଓ ନିରାପତ୍ତା ଅଧିକାର ଓ ଏକ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବାର ଅଧିକାର ।

ନାଗରିକମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି ସରକାରଙ୍କୁ ଟିକସ ପ୍ରଦାନ କରିବା । ସେମାନେ ସରକାରଙ୍କୁ ସହଯୋଗ କରିବା ଓ ଆଇନ କାନୁନ୍‌କୁ ମାନି ଚଳିବା ଉଚିତ । ପ୍ରତିଷେଧନ ଦ୍ୱାରା ରୋଗ ନିରାକରଣ କରିବା ଓ ପରିବେଶ ସଫାସୁତୁରା ରଖିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସରକାରଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ । ସେମାନେ ଛୋଟ ପରିବାର କରିବା ଉଚିତ । ଯାହାଦ୍ୱାରା ସରକାର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିପାରିବେ । ସେମାନେ ସରକାରୀ ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ସୁରକ୍ଷିତ କରିବା ଉଚିତ । ସେମାନେ ଅସାମାଜିକ ଓ ଦେଶଦ୍ରୋହୀ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଧରିବା ଓ ଦଣ୍ଡଦେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସରକାରଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ । ପୁନଶ୍ଚ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି, ଧର୍ମ, ଭାଷା ଓ ଆଞ୍ଚଳିକ ନାଗରିକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବିଦ୍ୱେଷ, ହିଂସା ମାଧ୍ୟମ ବିନା, ବୁଝାମଣା ଓ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ କରିବା ଉଚିତ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସରକାରଙ୍କର ଉନ୍ନତିମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଅନେକ ସମ୍ପତ୍ତି, ଶକ୍ତି ଓ ସମୟ ସଞ୍ଚୟ ହୋଇପାରିବ ।

୧.୩.୩ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଶବ୍ଦଟି ଲାଟିନ୍ ଭାଷାର ଲିବର (liber) ଶବ୍ଦରୁ ଆସିଅଛି, ଯାହାର ଅର୍ଥ ସ୍ୱାଧୀନ (free) । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଅର୍ଥ ସ୍ୱାଧୀନତା । ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବିକାଶ ପାଇଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ହେଉଛି ସାର୍ବଭୌମ ଉପାଦାନ । ଐତିହାସିକ ମତରେ ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପରେ ବିନା ପ୍ରତିବନ୍ଧକରେ ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ବୁଝାଯାଉଥିଲା । ଏହାକୁ ନକାରାତ୍ମକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା (Negative liberty) କୁହାଯାଏ । ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସମୟରେ ଉଦାରବାଦ ନକରାତ୍ମକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ଦୃଢ଼ ସମର୍ଥକ ଥିଲେ । ଅଠରଶହ (୧୮୦୦) ଶତାବ୍ଦୀର ଇଂଲିଶ ଦାର୍ଶନିକ ଜନ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ମିଲ୍ (John Stuart Mill) ଙ୍କ ମତରେ "ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେଉଛି ଏକ ମନ୍ଦ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।" ରାଷ୍ଟ୍ର ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ଅନ୍ତରାୟକୁ ନେଇ ମିଲ ବିଚଳିତ ଥିଲେ ।